

© 2003 р. Д. А. Гудима

Львівський національний університет імені Івана Франка

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД – МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Сучасна вітчизняна правова наука не задовольняє потреби українського суспільства та держави, “фактична основа юридичних знань, догма права, – пише С. Алексєєв, – хоч і надала правознавству гідний наукознавчий статус науки про реальні факти дійсності, виявляється все ж обмеженою та, до того ж, багато у чому сконцентрованою у “нормах закону” – нормативно-формалістичних особливостях правової матерії” [1, с. 19]. Суть ідеї розвитку сучасного правознавства, як зазначив згаданий автор, у тому, щоб з урахуванням нових матеріалів *спробувати вийти через аналіз правової матерії на новий рівень науки* [1, с. 24]. Для розв’язання проблем, що постали перед останньою, *пріоритетними мають бути загальна теорія, філософія та соціологія права*, предметом яких сьогодні повинні стати, зокрема, людина у праві та право для людини [12, с. 4]. Тому саме “людиномірність” юридичної науки повинна бути покладена в основу правового виховання підростаючого покоління, формування у нього поваги до права як феномена та цінності.

Такий підхід змушує інакше подивитися на проблему юридичних знань, а отже, *виникає потреба у нових методологічних основах для пізнання правових явищ*, зокрема, у філософських. Право завжди шукало обґрунтування у філософії. І не секрет, що світова правова думка, якщо і не у всьому, то багато у чому, завдячує саме філософам, котрі, відстоюючи ту чи іншу позицію, формували відповідне розуміння права, його сутності, особливостей. Інтерес філософії до права зумовлений її загальним характером. Якщо існує філософія природи, техніки, то закономірною є і наявність філософії права, основною тенденцією сучасного розвитку якої є її *антропологізація*. А оскільки філософія права виконує методологічну функцію, в основу сучасної методології юридичної науки має бути покладено *філософсько-антропологічний дослідницький підхід* – світоглядну аксіоматичну ідею про найвищу цінність біосоціального індивіда. Дана ідея має *світоглядний*

характер, оскільки в ній виражається уявлення науковця про світ і своє місце у ньому. *Аксіоматичність* ідеї відображає зорієнтованість вченого на отримання “людиномірних” знань і визначається як формальними, так і соціально-змістовними ознаками. До *формальних* можемо віднести визнання у Декларації про державний суверенітет України пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими (абз.3 Розділу X), прийняття Верховною Радою Конституції України, виходячи з потреби дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя (абз. 4 преамбули до Конституції), закріплення в Основному Законі положень про найвищу соціальну цінність людини, її життя, здоров’я, честі, гідності, недоторканності, безпеки, про визначальний і зобов’язальний характер людських прав (ст. 3), їх невідчужуваність, непорушність (ч. 2 ст. 21), невичерпність (ч. 1 ст. 22) тощо*.

* Наведені норми Конституції неодноразово лягли в основу конституційних подань, звернень, а також рішень Конституційного Суду України (див. хоча б: абз. 2 п. 3 мотив. част. Рішення № 6-рп / 2001 від 23.05.01 (справа щодо конституційності ст. 248 Цивільно-процесуального кодексу України), абз. 4 п. 2 мотив. част. Рішення № 7-рп / 2001 від 30.05.01 (справа про відповідальність юридичних осіб), абз. 2 п. 2 мотив. част. Рішення № 10-рп / 2001 від 20.06.01 (справа про виплату і доставку пенсій та грошової допомоги), абз. 2 п. 3 мотив. част. Рішення № 12-рп / 2001 від 03.10.01 (справа про відшкодування шкоди державою), абз. 2 п. 1, абз. 6 п. 5.1 мотив. част. Рішення № 13-рп / 2001 від 10.10.01 (справа про заощадження громадян), п. 4 Окремої думки судді Євграфова П.Б. у справі про заощадження громадян (Рішення № 13-рп / 2001), абз.1 п. 4 мотив. част. Рішення № 15-рп / 2001 від 14.11.01 (справа щодо прописки), абз.8 п.2 мотив. част. Рішення № 5-рп / 2002 від 20.03.02 (справа щодо пільг, компенсацій, гарантій), абз.6 п.3 мотив. част. Рішення № 8-рп / 2002 від 07.05.02 (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб), абз.10 п. 4 мотив. част. Рішення № 10-рп / 2002 від 29.05.02 (справа про безоплатну медичну допомогу)).

Соціально-змістовні ознаки аксіоматичності ідеї про людину як вихідний пункт проведення будь-яких досліджень (особливо у гуманітарних науках, однією, з яких є юриспруденція) зводяться до історичної зумовленості потреби у “людиноцентричній” системі знань*. До них належать і активізація наукових пошуків у царині прав людини, і виникнення нових дисциплін, які, так чи інакше, вивчають індивіда, і встановлення міждисциплінарних зв’язків між науками, одним з об’єктів яких є людина або її властивості чи характеристики, й інші ознаки, котрі впливають з характеру суспільного життя на даному етапі історичного розвитку.

Отже, в основі філософсько-антропологічного підходу лежить віра дослідника у власну цінність і цінність усіх людей як представників єдиного біологічного виду. Цим зумовлюється відбір науковцем досліджуваних фактів та інтерпретація результатів наукових пошуків. Тому людина в очах вченого, який використовує даний підхід, стає принципом, що визначає характер дослідження, та водночас метою останнього. До того ж, її правам і свободам (як невід’ємним атрибутам особи) створюються можливості для утвердження в якості ціннісного орієнтира суспільного розвитку.

У зв’язку з цим можна констатувати, що філософсько-антропологічний підхід у правознавстві є методологічною основою для проведення наукових досліджень і розроблення сучасної вітчизняної правової доктрини. А оскільки право є сферою спільних інтересів юриспруденції та філософії, важливим аспектом розвитку юридичної науки є використання при проведенні досліджень філософських знань, зокрема, досвіду філософської антропології (філософії людини). *Тільки єдність висновків філософського вчення про право і людину з “чинними” теоретичними напрацюваннями юриспруденції дозволяє створити міцну методологічну базу для розвитку правознавства та юридичної практики, позбавити науку догматизму і коментування норм законодавства, а правозастосовчу сферу – окремих недоліків її функціонування.*

І підстави так стверджувати є. ХХ століття внесло багато нового у розуміння людини та її меж. Воно стало “антропологічним поворотом” у філо-

софії, причиною якого була так звана “людська криза”, що зумовила зміну уявлень про становище людини у суспільстві, Всесвіті (про наявність такого “повороту” у юриспруденції можна говорити з особливою впевненістю з середини минулого століття, а саме після завершення Другої світової війни). Це спричинило особливу зацікавленість філософів біосоціальним індивідом та формування окремої галузі філософського знання – філософії людини, – котра претендує на те, щоб стати новою фундаментальною наукою, висновки якої будуть основою сучасного природного праворозуміння. Підтвердження цьому знаходимо в А. Ауера, який пише: “Природне право – це питання *філософської антропології*, що розглядає людину в її метафізичній людській гідності” [10, с. 622].

Засновник німецької школи філософської антропології М. Шелер так визначив завдання цієї науки: “Завдання філософської антропології полягає у тому, щоб виробляти на основі окремих наукових визначень єдину систематичну теорію людини” [9, с. 16]. Більш розгорнуто *суть антропологічного підходу* сформулював Б. Григор’ян:

– спроба визначити основи і сфери “власне людського” буття, індивідуальності людини, її суб’єктивно-творчих можливостей;

– спроба зробити людину “мірою всіх речей”, з неї та через неї пояснити як її власну природу, так і смисл та значення навколишнього світу;

– прагнення виділити в якості спеціального предмета філософське пізнання окремого індивіда (його “типізовану модель”) у найрізноманітніших вимірах, що характеризують природу людини у специфічних якостях [4, с. 7].

Право об’єктивно покликане сприяти задоволенню людських потреб. Вирішення цього завдання здійснюється шляхом забезпечення безперешкодної реалізації в конкретних історичних умовах прав людини – виразу особистісної цінності права. Проте зрозуміти смисл категорії “права” неможливо без з’ясування сутності їх носія. “Від нашого розуміння людини, – пише К. Вальверде, – залежить і наше розуміння сім’ї, суспільства, економіки, політики, права, всіх гуманітарних наук. Звідси велике значення тієї науки про людину, яку ми називаємо сьогодні антропологією” [3, с. 12]. Як зазначає С. Максимов, будь-яке праворозуміння опирається на відповідні *концепції природи чи сутності біосоціального індивіда* [8, с. 191] – „особливого виду тварини” [М. Шелер], тварини „символічної” [Е. Кассіреп], котра є „недостатньою” [А. Гелен], „ексцентричною” [Г. Плеснер], „юридичною” [Ж. Карбоньє], “правовою” [В. Нерсесянц] істотою.

* Протягом останнього століття, – пише К. Вальверде, – проводились інтенсивні дослідження у сфері глибокої психології, етнології та інших гуманітарних наук. Кількість накопичених даних безмірна. Систематизувати їх, осмислити, об’єктивно оцінити – завдання не з легких. Такою багатою та невичерпною є ця істота, яка називається людиною” (Вальверде К. *Філософская антропология*. – М.: Христианская Россия, 2000. – С.11).

Серед основних концепцій можна виділити такі: *суб'єктивістські* (екзистенціалізм, персоналізм, прагматизм та ін.), *об'єктивістські* (фізикалізм, неопозитивізм, біхевіоризм тощо), *інтегральні* (феноменологія, психоаналіз, німецька філософсько-антропологічна школа та ін.). Їх множинність зумовлена тим, що “людина, насправді, настільки складна і загадкова істота, що нелегко дати їй повний опис, який би задовольнив усіх” [3, с. 10].

Отже, філософсько-антропологічний дослідницький підхід в юридичній науці тісно пов'язаний з філософією людини (що, звичайно, не заперечує його зв'язок з культурною, соціальною антропологіями, психологією тощо). Така ситуація зумовлена тим, що перед сучасним біосоціальним індивідом постала проблема його кінцевості. Це спричиняє постійне почуття непередбачуваності долі, невпевненості у завтрашньому дні, випадковості існування, приреченості. “Людина більше не в стані панувати над створеним нею самою світом, який стає сильнішим за неї, він звільняється від неї, він протистоїть їй в елементарній незалежності, і людині більше невідоме слово, котре могло би вигнати та знешкодити створеного нею Голема” [2, с. 46]. Щоб усунути небезпеки, які на нас чатують, необхідна мобілізація нових знань про біосоціального індивіда, тобто, стверджує О. Бандура, подолання старих, спрощених уявлень про його сутність, місце у природі та історії [12, с. 266].

Піднесення філософської антропології як спроба обґрунтувати весь світ, виходячи з людської природи, зумовило й іншу тенденцію – пошуки шляхів для подолання “антропологічного повороту” через об'єктивне знання, відмежоване від людини. В. Губін та О. Некрасова зауважують, що спір між цими двома тенденціями досі не вирішений, а тому “філософській антропології потрібно весь час доводити законність свого існування, створюючи нові та більш вагомні аргументи на користь своєї необхідності, доводити, наприклад, що без антропологічного обґрунтування всі інші проекти та картини світу втрачають внутрішній смисл” [5, с. 5].

Сьогодні вже набула значного поширення структура філософії права, в якій, окрім традиційних онтології, гносеології та аксіології права, виділяється *правова антропологія* (у деяких джерелах – *антропологія права*). Проте складається ситуація, за якої цей “новий” елемент філософії права існує поряд з однойменною галузевою юридичною наукою, предмет дослідження якої відмінний від предмета розділу філософії права з такою ж назвою. На нашу думку, науку антропологію права (юридичну антропологію) людина цікавить тільки як творець права, а акцент досліджень робиться на

останньому, на його формах і їх впливі на індивіда, соціальні групи, суспільство [6]. Таким чином, ця галузева наука ставить перед собою мету крок за кроком вивчати на прикладі різноманітних правових систем, яким чином єдність (цілісність системи права) та внутрішнє розмаїття (правовий плюралізм) співіснують у різних культурах, не стаючи взаємовиключними системами.

Філософія права ж є та повинна бути наукою про належне, а не лише про суще (у т.ч. неналежне), вона має вникати у сутність явища (права), з'ясовувати його смисл та призначення, а не тільки аналізувати буття. Правова антропологія як елемент її структури вивчає, перш за все, людину, досліджуючи природу останньої, протуровуючи дорогу до глибшого розуміння категорії “права людини”, а відтак, до більш повного вивчення феномена права. Тобто, якщо наука юридична антропологія розкриває цей феномен через аналіз багатьох форм права, то правова антропологія як складова філософії права з'ясовує основоположні “характеристики” біосоціального індивіда, його ціннісні орієнтації тощо. У зв'язку саме з цим можна стверджувати, що підґрунтя для висновків останньої створює філософія людини (на відміну від науки юридичної антропології, котра сформувалася завдяки розробленню етнологами та етнографами проблем правової охорони самобутності корінних малочисельних народів, проблем узгодження правової системи аборигенів і правової системи, внесеної у їх середовище ззовні). Тому було би коректніше (доцільніше) називати правову антропологію у філософії права *філософсько-правовою антропологією*. Звичайно, це не виключає проникнення на її “територію” надбань соціології, історії, етнографії чи інших наук, однак тільки з метою вирішення питань, які постають, насамперед, у площині філософії.

Висновки філософсько-правової антропології становлять неабияку цінність для юридичної науки, правотворчої, правозастосовчої та правотлумачної діяльності, оскільки юристу необхідно мати уявлення про ті критерії правового впливу, котрі він використовує в ході своєї діяльності, зокрема, про людину як вихідне начало юридичної активності. Для правознавця-практика потрібно орієнтуватися у людських станах (психологічних, душевних тощо), індивідуальних особливостях сприйняття юридичних норм, причинах, умовах певної поведінки особи, “потребовому механізмі” людської життєдіяльності, функціях принципу відповідальності і т.ін., що дозволить будувати роботу на раціональній основі з урахуванням “людського чинника”, сприятиме гуманізації правотворчої, правозастосовчої, правотлумачної діяльності. При цьому перед

ученими поставатиме завдання, використовуючи, зокрема, філософсько-антропологічний підхід, збирати, систематизувати науковий матеріал, виробляти нові ідеї, за допомогою яких можна “творити” цінності, вводити їх у модель ціннісних орієнтацій юриста й утверджувати антропоцентричну систему його світогляду.

Список літератури

1. *Алексеев С.С.* Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность. – М.: Издательство “НОРМА”, 2001.
2. *Бубер М.* Проблема человека / Пер. с нем. – К.: Ника-Центр, Вист-С, 1998.
3. *Вальверде К.* Философская антропология. – М.: Христианская Россия, 2000.
4. *Григорьян Б.Т.* Философская антропология: критический очерк. – М., 1982.
5. *Губин В., Некрасова Е.* Философская антропология: Уч. пос. для вузов. – М.: ПЭР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2000.
6. *Ковлер А.И.* Антропология права: Учебник для вузов. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002.

7. *Рулан Н.* Юридическая антропология / Пер. с франц. – М.: Издательство НОРМА, 1999. Децю відмінну позицію підтримує *Ж. Карбоньє* (Карбоньє Ж. Юридическая социология. – М.: Прогресс, 1986).

8. *Максимов С.И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Х.: Право, 2002.

9. *Марков Б.В.* Философская антропология: очерки истории и теории. – СПб.: Издательство “Лань”, 1997.

10. *Нерсесянц В.С.* Философия права. Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М, 1998.

11. *Вальверде К.* Философская антропология. – М.: Христианская Россия, 2000. – с.11).

12. Філософія права: Навч. посіб. / *О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Зайнчковський* та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000.

13. *Шемчушенко Ю.С.* Юридична наука на межі століть // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Випуск 11. – К., 2000.

Д. А. Гудима

ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ФУНДАМЕНТ СОВРЕМЕННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

В наше время приобрела значительное распространение общепринятая структура философии права, состоящая из таких элементов, как онтология, гносеология и аксиология права, выделяется также правовая антропология. Как элемент структуры философии права она изучает человека, исследуя его природу, следуя путем более глубокого понимания категории «права человека» и изучения феномена права. Поэтому рационально называть правовую антропологию в философии права философско-правовой антропологией.

Д. А. Гудима

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL APPROACH AS A METHODOLOGICAL FOUNDATION OF THE CONTEMPORARY SCIENCE OF LAW

Besides ontology, gnoseology and axiology of law, the structure of the philosophy of law presently also includes legal anthropology. As an element of the structure of philosophy of law it studies man, human nature, following the way of a more profound understanding of the category of the “law of man” and studying the phenomenon of law. It is therefore plausible in philosophy of law to name legal anthropology as philosophical legal anthropology.